

підкреслює В. Ф. Черноволенко, — слід вбачати перш за все в єдності суспільної практики, тобто в реальному і необхідному взаємозв'язку всіх етапів і компонентів практичного процесу» [10, с. 47]. У цілеспрямованій, практичній діяльності найбільш яскраво і повно розкривається сутність особи як суб'єкта, її свідоме, творче, дійове ставлення до дійсності, оскільки її історія — не що інше, як діяльність людини, що виконує свої цілі [див. 1, т. 2, с. 102]. Суспільна практика як основа інтегруючої функції світогляду особи виступає в той же час основою його істинності, бо практикою своєю «доводить людина об'єктивну правильність своїх ідей, понять, знань, науки» [2, т. 29, с. 160]. У цій статті розглядаються лише окремі моменти дослідження функцій світогляду особи соціалістичного суспільства, що потребують дальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 2.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 29.
3. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС. Київ, Політвидав України, 1970. 24 с.
4. Безпальчий Ю. Ф. Світогляд і праця. Київ, «Наукова думка», 1972. 130 с.
5. Белодед Ю. М. Особенности процесса формирования научного мировоззрения личности молодого рабочего в период строительства коммунистического общества. Киев, «Наукова думка», 1971. 17 с.
6. Коган М. С. Человеческая деятельность. М., Политиздат, 1974. 195 с.
7. Суханов И. В. Научное мировоззрение как система взглядов — «Вопросы коммунистического воспитания. Изв. Воронеж. гос. пед. ин-та». Вып. 2, т. 73, Воронеж, 1966, с. 24—32.
8. Тугаринов В. П. Философия сознания. «Мысль», 1971. 241 с.
9. Хмелько В. Е. Світогляд особи: психологічна структура і функції. — «Філософська думка», 1972, № 3, с. 13—19.
10. Черноволенко В. Ф. Мировоззрение и научное познание. Киев, «Наукова думка», 1970. 216 с.

О. М. КУМАКА

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УСНОЇ ПРОПАГАНДИ СЕРЕД РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Характерною рисою сучасної епохи є перехід суспільства від капіталізму до комунізму у всесвітньому масштабі. Людство вступило в останню чверть ХХ ст. в умовах історичного протиборства сил прогресу і реакції, сил висхідного соціалізму і спадного капіталізму. Ареною цієї боротьби є всі галузі суспільного життя — економічна, науково-технічна, політична, ідеологічна і культурна. Це — найглибша соціальна революція, що будь-коли відбувалася в світі. Важливою її складовою частиною є науково-технічна революція, головний зміст якої в історичній перспективі спрямований на створення матеріально-технічної бази комунізму.

Змінюючи матеріальні умови життя суспільства, науково-технічна революція висуває нові вимоги до суб'єкта виробництва — людини, вимагаючи від неї всебічного гармонійного розвитку, фізичного удосконалення.

Комплексна автоматизація виробництва із застосуванням електронно-обчислювальної техніки, використанням нових видів енергії і конструкційних матеріалів, що не існують в природі, становить серцевину науково-технічної революції і приводить до заміщення деяких інтелектуальних функцій людини на виробництві. Звідси НТР вимагає і разом з тим створює можливості для зростання інтелектуального рівня працівника виробництва, його творчих сил і здібностей. Це, в свою чергу, ставить нові вимоги до моральних якостей особи, до мотивів її діяльності, оскільки творча праця потребує великого напруження душевних сил людини і не може бути забезпечена одними тільки матеріальними стимулами.

Реалізація вимог науково-технічного прогресу щодо особового елемента продуктивних сил залежить від того, в яких соціальних умовах НТР відбувається. У капіталістичному суспільстві метою виробництва є гонитва за прибутком, робітник перетворений в придаток машини, його праця позбавлена різноманітності та інтелектуального змісту. Продуктивні, творчі сили протистоять йому як чужі, пануючі над ним. Відчужена річ, капітал здобуває активне існування і нівечить людину. Остання стає тільки об'єктом виробничих відносин. Це обмежує багатосторонній розвиток особи, не дозволяє розвиватися її моральним якостям.

Ворожість капіталістичного науково-технічного прогресу виробництва інтересам людини затушовується різними антинауковими концепціями буржуазних філософів і соціологів. Наука і техніка протиставляються людині та соціальним умовам, абсолютизуються і розглядаються як незалежні феномени. Подібну позицію в більшості підтримують представники як консервативних (Г. Арон, З. Бжезинський, Д. Белл, Г. Канн та ін.), так і ліберально-реформістських кіл (Ж. Еллюль, Е. Фромм, Г. Маркузе і т. п.). Перші спокушають трудящих ідеалом нової «технотронної ери», де машини, нібито, повністю замінюють людину і принесуть їй достаток та можливість не працювати в умовах масового споживання. Техніка піднесеться над людиною як ефективний засіб для вирішення споживчих проблем людського існування. «Техніка на третій стадії,— індустріалізм — досягає взагалі трансценденції техніки. У ній існує щонайменше небезпека, що техніка піднесеться над людиною, а не людина оволодіє технікою»,— пише професор Мюнхенського університету К. Шиллінг [4, с. 210]. Другі так само наполегливо силкуються залякати людей негативною перспективою «зустрічі з майбутнім», стверджують, що наука, технічний прогрес, мовляв, неминуче знеособлює, «уречевлює» особу, позбавляє її істинних «коренів існування» збіднює і нівелює духовний світ. Французький соціолог Ж. Еллюль у своїй доповіді на міжнародній конференції з науки і техніки зазначив: «Де має місце техніка, там не можлива еволюція цивілізації» [5, с. 4]. Зрештою, обидві ці альтернативи ґрунтуються на визнанні антагонізму між людиною і наукою та технікою. Згідно з обома точками зору, технічний прогрес применшує роль людини, витісняє її із сфери суспільного виробництва,

все більше перетворює її в пасивного споживача матеріальних і духовних благ.

В умовах розвинутого соціалізму науково-технічний прогрес приводить до прямо протилежних наслідків для людини, працівника виробництва. У Звіті ЦК КПРС XXV з'їзду партії підкреслювалося: «Ми, комуністи, виходимо з того, що тільки в умовах соціалізму науково-технічна революція дістає вірний напрям, який відповідає інтересам людини і суспільства» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого). Це збігається з тими посиленими вимогами до формування свідомості нової людини, творчої соціальної активності особи, що їх ставить науково-технічна революція. Дальше розгортання ідеологічної роботи партії, широкі внесення комуністичної свідомості в маси обумовлені не тільки закономірностями внутрішнього розвитку соціалістичного суспільства, прогресом науки і техніки, але й загостренням ідеологічної боротьби на міжнародній арені, наявністю пережитків минулого в свідомості людей. Бурхливий розвиток науково-технічної революції потребує постійного удосконалення всієї ідеологічної роботи. На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев чітко визначив головні завдання виховної діяльності, спрямовані на зміну суспільної свідомості людини: «Справу комуністичного виховання, як і всю свою революційно-перетворюючу діяльність, КПРС буде на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Формування свідомості людини на основі марксистсько-ленінського світогляду — це і мета комуністичного будівництва, і обов'язкова умова, необхідна для досягнення цієї мети: «Як для масового народження цієї комуністичної свідомості, так і для досягнення самої мети необхідне масове змінення людей» [1, с. 65].

В. І. Ленін підкреслював, що оволодіння науковим світоглядом повинно здійснюватися не формально, що на місце зубрячки «ми повинні поставити вміння взяти собі всю суму людських знань, і взяти так, щоб комунізм не був би у вас чимсь таким, що заучене, а був би тим, що вами самими продумане» [2, с. 292], сприймався б як об'єктивний висновок із цієї суми знань. Залучаючи маси до глибоких революційних перетворень, роз'яснюючи роль цих перетворень, ми повинні, вчив він, «підняти інтерес» до цих питань і «свідоме ставлення» до них [2, с. 298].

Особливо велике значення в наш час має комуністичне виховання підрастаючого покоління. Марксистсько-ленінське положення про те, що кожне покоління змушене наближатися до соціалізму інакше, не в тій формі, не в тій обстановці, яка була характерна для попереднього етапу, вимагає конкретно-історичного підходу до проблем молоді. Такий підхід обумовлює необхідність розглядати молодь не просто як вікову групу, що має схожі антропологічні особливості та психологічні властивості. Сутність молоді полягає в її соціальних рисах і ознаках, обумовлених історично визначеним характером суспільних відносин. Теоретичною базою для розуміння характеру наукового пояснення молоді як суспільного феномена є історич-

ний матеріалізм, з позицій якого вона розглядається і як об'єкт виховання, і як суб'єкт дії. Це положення вказує на необхідність розглядати молодь у процесі її становлення як результат впливу всіх суспільних відносин і як суб'єкт діяльності, що відзначається активністю, самостійністю, здатністю до привнесення нового, перетворення життя. Молодь несе з собою потенціальну можливість не тільки простого відтворення суспільства, але і його дальшого розвитку. На цю особливість молоді, як суспільної сили, звертали увагу К. Маркс і Ф. Енгельс: «Історія є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожна з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями; внаслідок цього дане покоління, з одного боку, продовжує успадковану діяльність при цілком змінених умовах, а з другого, — видозмінює старі умови за допомогою цілком зміненої діяльності» [1, с. 42].

Молодь є не тільки спадкоємцем минулих досягнень, але й активним учасником створення нового. Чим більший вклад суспільства у розвиток творчих потенціалів особи, тим швидшими є темпи наукового, технічного, соціального і культурного прогресу. Це, зрештою, є одним з головних спонукальних мотивів діяльності партії по підвищенню ідейно-політичного, професіонального і культурного рівня юнаків та дівчат. Сьогодні не можна успішно проводити ідеологічну роботу без врахування якісних зрушень у виробництві, суспільстві, технічних засобах інформації, які несе з собою науково-технічна революція.

У формуванні нової людини в період прискореного науково-технічного прогресу поряд з пресою, радіо, телебаченням та іншими джерелами інформації велику роль відіграє усна пропаганда — школи комуністичної праці та новаторів виробництва, народні університети, всі форми лекційної роботи, політінформації, бесіди та ін. На XXIV з'їзді КПРС вказувалося: «З'їзд підкреслює зростаюче значення пропагандистської і агітмасової роботи партії. Завдання полягає в тому, щоб, усуваючи наявні тут хиби, зробити більш активною, цілеспрямованою пропаганду комуністичних ідеалів, конкретних завдань нашого будівництва» [3, с. 232]. Якщо всі засоби ідеологічної роботи взаємозв'язані між собою єдиним змістом і спрямованістю і відрізняються тільки за формою, методами і ефективністю впливу на маси, то усна пропаганда має ще й особливу, специфічну організаційну структуру. У виховній роботі вона потребує безпосереднього контакту з масами, живого слова, своєчасної і вичерпної інформації, глибокого пізнання і з'ясування складних питань за допомогою прямого спілкування, обговорення, дискусій, тобто відношення зворотного зв'язку мають прямий характер.

Предметом даного дослідження є проблема вивчення деяких особливостей організації усної пропаганди серед робітничої молоді та її виховного впливу на молодіжне робітниче середовище.

Наявність молоді у складі робітничого класу обумовлює, в першу чергу, необхідність направити всі форми й методи усної пропа-

ганди у виробничих колективах на підвищення техніко-економічних знань як фактора розвитку інтелектуальних і творчих здібностей молодих робітників, з одного боку, так і обов'язкової умови зростання ефективності суспільного виробництва, з другого.

Забезпечення потреб удосконалення виробництва стримується недостатнім ступенем знань молодих робітників, бо у вік науково-технічної революції техніка швидко поновлюється. Дія цієї тенденції викликана не тільки об'єктивними умовами, а й суб'єктивними факторами: низькою організацією поінформованості молоді про останні досягнення науки й техніки, слабкою постановкою науково-технічної інформації, недостатнім рівнем роботи громадських організацій з пропаганди техніко-економічних знань.

Важливою соціальною функцією партійних, комсомольських, профспілкових і масових громадських організацій є ідеологічна підготовка робітничої молоді до активної трудової діяльності за умов науково-технічного прогресу.

Для вивчення шляхів удосконалення організації праці та підвищення професійно-кваліфікаційної структури робітничої молоді, проведення порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій, духовних інтересів, потреб і запитів юнаків та дівчат, їх ставлення до джерел інформації взагалі і до різних форм усної пропаганди, зокрема, соціологічна група відділу пропаганди і агітації Харківського обкому Компартії України провела дослідження на заводах і фабриках Харкова. Об'єктом дослідження були молоді робітники трьох основних професійно-кваліфікаційних груп заводів — електромеханічного, «Серп і Молот», ХТЗ, технологічної оснастки, фабрики ім. Тінякова. Першу групу становили молоді робітники високої кваліфікації (5—6 розрядів), які за змістом праці та освітою (переважно середня і незакінчена середня технічна) близькі до інженерно-технічних працівників другу — молоді робітники середньої кваліфікації (3—4 розрядів) і третю групу складала молоді низької кваліфікації (1—3 розрядів).

Аналіз анкетних даних (було опитано 1240 молодих робітників) сприяв виявленню джерел одержання молоддю інформації про науково-технічний прогрес і набуття економічних знань (у табл. 1 умовно позначено символом А), а також встановленню найбільш придатних каналів інформації для поліпшення професійно-кваліфікаційної структури робітничого класу (позначено символом Б).

У табл. 1 наводиться ставлення робітничої молоді до різних каналів масової інформації та форм усної пропаганди з урахуванням її установки на удосконалення професійно-кваліфікаційних знань (у % до числа опитаних).

З табл. 1 видно, що у різних груп робітничої молоді оцінка значущості вказаних вище джерел інформації та ставлення до неї неоднакові. У молодих робітників вищої кваліфікації ширше запити, потреби, вище вибіркова здатність до предмета свого інтересу, тому вони відзначаються більшою стабільністю. Слід зауважити, що юнаки й дівчата першої групи удосконалюють техніко-еко-

Таблиця 1

Джерело інформації	Символи	Кваліфікаційні групи робітничої молоді		
		1-а (вивчено дум- ку 482 чоловік)	2-а (вивчено дум- ку 426 чоловік)	3-я (вивчено дум- ку 232 чоловік)
Преса	А	100	72,5	25,5
	Б	100	73	26,5
Радіо	А	27	18	11,5
	Б	27	18	11,5
Телебачення	А	22	17	—
	Б	22	17	4
Лекції	А	36	30	28
	Б	40,5	37	30
Цикли лекцій	А	—	—	—
	Б	91,5	81	48,5
Політінформації	А	38	32	27
	Б	30,5	29	28
Цикли політ-інформацій	А	—	—	—
	Б	94	89	60
Науково-технічні та економічні конференції, дні науки і техніки	А	30	29,5	10
	Б	96	79	39
Школи комуністичної праці, народні університети	А	68,5	42	13,5
	Б	92	87	14

номічні знання, використовуючи з цією метою друковані джерела — газети, технічні журнали, інформаційні бюлетені та ін. Певна частина молоді доповнює свої знання завдяки організації у виробничих колективах проведення різних форм усної пропаганди: з лекцій — 36%, політінформацій — 40%, на заняттях у школах комуністичної праці та народних університетах — 68,5%. Молодь цієї групи відводить велике місце і виявляє посилений інтерес до організації системних заходів — циклів лекцій та політінформацій, занять у школах комуністичної праці, народних університетах, участі в теоретичних науково-технічних та економічних конференціях, днях науки й техніки (див. табл. 1).

Аналіз свідчить, що робітнича молодь другої і третьої груп (48,5—89%) вважає найбільш значущими формами усної пропа-

ганди цикли лекцій та політінформацій, системні заняття у школах комуністичної праці та народних університетах, тобто найбільш доступні й ефективні форми для сприйняття інформації.

У цілому виявляється розбіжність між реальним джерелом одержання інформації всіма групами робітничої молоді та найбільш доступними і бажаними каналами. Загальна тенденція впливає з необхідності врахування запитів юнаків та дівчат всіх груп, їх інтересу до системної, циклової організації усної пропаганди як найефективнішого засобу засвоєння техніко-економічних знань, одержання ціннісних орієнтацій, утвердження ідейних суспільних мотивів до праці.

Глибоке і всебічне вивчення соціально-економічних, виробничих умов, ідейно моральних та психологічних мотивів праці і життя молодих робітників значно підвищує ефективність усної пропаганди по засвоєнню ними науково-технічних та економічних знань, сприяє формуванню робітника нового типу.

Серед організаторів усної пропаганди інколи висловлюється думка, що робітничу молодь цікавлять лише проблеми міжнародної політики та відносин між країнами. У практичній діяльності вони обмежуються тільки проведенням лекцій, політінформацій, бесід за цією тематикою. Насправді коло її інтересів та запитів у сфері одержання інформації набагато ширше. Про це свідчать

Таблиця 2

Тематика	Кваліфікація		
	5—6 розряд (опитано 724 чоловік)	3—4 розряд (опитано 566 чоловік)	1—2 розряд (опитано 152 чоловік)
Питання зовнішньої політики КПРС і Радянської держави	73,4	62,4	33,2
Актуальні питання комуністичного будівництва	42,5	30,4	29,9
Науково-технічний прогрес і будівництво розвинутого соціалізму	50,0	39,3	24,4
Питання економічної ефективності виробництва і економічної реформи в СРСР	48,1	40,7	30,6
Питання мистецтв, кіно, літератури	59,8	50,3	33,9
Питання моралі і формування нової людини	37,6	31,4	27,8
Проблеми молоді як бойового авангарду і міжнародного демократичного руху	30,3	27,8	19,4

відповіді 1342 юнаків і дівчат на питання «Якій тематиці в усній пропаганді ви віддаєте перевагу?» (у % до числа опитаних — див. табл. 2).

Як показують одержані дані, запити робітничої молоді, особливо вищої і середньої кваліфікації, дуже широкі. Багато з них, окрім міжнародної тематики, виявляють значний інтерес до проблем будівництва комунізму, до економічних і науково-технічних знань, проблем моралі та естетики. Набагато вужче коло інтересів у юнаків та дівчат третьої групи. Але якщо майже кожний третій з цієї групи виявляє інтерес до питань комуністичного будівництва, розвитку економіки, а кожний четвертий — до проблем науково-технічного прогресу в нашій країні, то організаторам усної пропаганди слід зважати на ці інтереси, розширювати тематичну спрямованість своєї роботи. У кожному виробничому колективі можна використовувати свої форми піднесення ефективності усної пропаганди. Однак загальною і обов'язковою умовою тут є врахування специфіки професійно-кваліфікаційного обличчя робітничої молоді як об'єкта виховання, наявності особливостей у ціннісній орієнтації, рівня сприйняття інформації та її авторитетності, дієвості прийомів та методів того чи іншого джерела усної пропаганди. З цією метою необхідно таким чином спрямувати дану роботу:

1) систематично вивчати інтереси й запити кожної професійної групи;

2) удосконалювати організаційні й тематичні форми усної пропаганди;

3) підбирати пропагандистські кадри, організовувати методичне й теоретичне навчання, підвищувати ідейно-професійний рівень та ораторське мистецтво цих кадрів. Іншими словами, одночасно треба поліпшувати всі складові елементи усної пропаганди: джерело інформації (пропагандист, лектор, агітатор) — інформація — аудиторія.

Отже, поряд з іншими видами масової пропаганди усна пропаганда займає значне місце в духовному житті робітничої молоді, в комуністичному вихованні юнаків та дівчат, їх мобілізації на успішне вирішення завдань комуністичного будівництва. Науковий підхід до організації усної пропаганди за умов науково-технічної революції посилює її виховну роль, сприяє духовному розквіту особи, підвищенню її соціальної та трудової активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К і Енгельс Ф. Твори, т. 3.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 41.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України. 1971. 360 с.
4. Schilling K. Philosophie der Technik. Bonn, 1968, S. 210.
5. «Technology and Culture». 1962, vol. III, № 4.

С. М. КОНОВАЛОВ, В. О. ЛОЗОВОЙ, В. О. ПРАВОТОРОВ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

У процесі підготовки висококваліфікованого спеціаліста в умовах вузу важко переоцінити значення систематичної і раціонально організованої діяльності студента, спрямованої на власне удоско-

налення, на вироблення якостей, необхідних сучасному спеціалісту. Л. І. Брежнев у промові на Всесоюзному зльоті студентів підкреслював, що навчання у вузі вимагає від студента системи в самостійних заняттях, а для цього потрібна сила волі, цілеспрямованість, самодисципліна, вимогливість до себе [див. 1, т. 3, с. 43]. Удосконалення самостійної, самовиховної діяльності студентів є сьогодні одним з важливих завдань вищої школи. У вузах України зараз впроваджується система поточного контролю успішності і організації самостійної діяльності студентів, що й спрямовано на розв'язання даного завдання. Виходячи з цього здається важливим вивчити цілий ряд питань, пов'язаних із самоосвітньою, самовиховною роботою студентів, зокрема з рівнем їх активності у цій сфері діяльності, з умовами вияву і розвитку цієї активності, з факторами, що її обумовлюють та ін.

Лабораторією конкретно-соціологічних досліджень Харківського університету було проведено дослідження проблеми становлення особи студента, одним із завдань якого було вивчення самовиховання студентів як фактора розвитку особи. Матеріали цього дослідження і лягли в основу даної статті¹.

Основна мета статті — висвітлити стан самовиховної діяльності студентів в ході навчально-виховного процесу, розглянути деякі фактори, що впливають на їх активність у цій сфері діяльності, накреслити можливі шляхи її активізації.

Самовиховання ми розуміємо як детерміновану суспільними умовами і моральною позицією особи, вільну, активну, доцільну діяльність, спрямовану на вироблення і удосконалення духовних і фізичних якостей у відповідності з комуністичним суспільним ідеалом. Самовиховання, як специфічний вид соціальної діяльності, реалізується тільки у процесі суспільної практики особи. У цілому самовиховання починається з самопізнання, проходить самооцінку. Всі ці моменти необхідні, діалектично взаємопов'язані між собою і завершуються на регулятивному рівні. Отже, поняттям, що розкривають явище самовиховання, його зміст, є «самопізнання», «самооцінка», «саморегуляція». Самопізнання — це пізнання особою самої себе у процесі соціальної практики з позицій ідеальної людини. Самооцінка є перенесення особою на себе, на свою поведінку суспільно прийнятих оцінок. Саморегуляція — усвідомлений вплив особи на себе, що передбачає формування певного відношення до світу, розвиток конкретних орієнтацій, установок і т. д.

Вивчення процесу самовиховання методом конкретно-соціологічного аналізу показує, що у самовиховній діяльності студентів переважає її перший рівень (самопізнання і самооцінка). Студенти в достатній мірі здійснюють самоаналіз, практично всі знають

¹ Дослідження проводилися в 1971—1974 рр. в шести вузах Харкова, де було опитано близько 7 тис. студентів. Вивчався об'єктивний матеріал (підсумки екзаменаційних сесій, документи громадських організацій, особисті справи студентів).

свої сильні й слабкі сторони. Про це свідчить той факт, що абсолютна більшість опитаних студентів взяла участь в оцінці власних якостей, можливостей у навчанні, громадській роботі, науководослідній діяльності. Слід зазначити, що студенти критично підходять до самооцінки. Так, 79% опитаних вказали, що вони не володіють умінням планувати свій час, 75% — відчують труднощі в навчанні внаслідок власної неорганізованості, 61% — заважає навчатися лень, відсутність сили волі. Цікаво зауважити, що 67,2% опитаних студентів, як вони самі відзначили, могли б вчитися краще. Матеріали дослідження дають можливість зробити висновок про об'єктивність самооцінок студентів, бо вони корелюють з об'єктивними показниками. Наприклад, коефіцієнт взаємної спряженості Пірсона-С між показниками успішності студентів і самооцінкою вміння планувати свій час дорівнює 0,386 (коефіцієнт значущий). Це свідчить про суттєвий зв'язок між двома показниками. Подібний зв'язок просліджується також між іншими показниками.

Отже, коли говорити про перший рівень самовиховання студентів, то він здійснюється у достатній мірі, чого не можна сказати про регулятивний. Дослідження показує, що приблизно у 40% опитаних студентів самовиховання носить стихійний, епізодичний характер, майже у половини воно має споглядальний характер, або не завершується, тобто не виходить за межі самоаналізу. У багатьох студентів, особливо тих, що прийшли з шкільної лави, відсутнє стійке прагнення до власного удосконалення, до переборення своїх недоліків. Це зумовлено цілою системою, факторів об'єктивного і суб'єктивного порядку. Тому особливого змісту набуває вивчення самовиховання саме на цьому рівні, бо тут здійснюється головна практична робота по об'єктивізації самовиховання у вчинках, коли особа в дії реалізує свої наміри і плани. Кожна моральна якість, писав А. С. Макаренко, може бути вихована лише шляхом вправ у правильних вчинках [див. 2, с. 420].

Важливе значення у самовиховній діяльності студентів на регулятивному рівні має орієнтація на перспективу, на формування тих якостей, що необхідні сучасному спеціалістові. Ця орієнтація знаходить вираження у мотивах навчальної діяльності. Дослідження показує, що найбільш збуджувальним мотивом доброго навчання для більшості студентів є прагнення краще підготуватися до майбутньої діяльності, сформувати у себе якості, необхідні для неї. Така орієнтація допомагає більш ефективній підготовці майбутнього спеціаліста: студент засвоює знання, пов'язуючи їх із змістом майбутньої професії. Набуті знання в цьому випадку предметно систематизуються, формуючись як потенціальна професійна функція. На жаль, така орієнтація на навчання властива не всім студентам, що прагнуть до хорошої оцінки. Для 40% студентів цей мотив у навчанні не є провідним, замість нього виступає або прагнення не втратити стипендію, або бажання завоювати авторитет в групі та ін.

Формування орієнтацій студента на перспективу — складний і суперечливий процес. Починається він задовго до студентської лави — з підготовки до вибору життєвого шляху. Від того, наскільки обґрунтований цей вибір, багато в чому залежить майбутня активність студента як суб'єкта розвитку власних соціально-значущих якостей. Дослідження свідчать, що далеко не у всіх студентів цей вибір обґрунтований. Досить сказати, що майже 17% опитаних студентів професійно визначились під впливом випадкових обставин. На питання «Що Вам подобається у вибраній професії» затруднилися відповісти 14% опитаних. Ця невизначеність ставлення до обраної професії не випадкова. Вона пояснюється низьким рівнем професійної орієнтації молоді. Обираючи професію, молодь має поверхові уявлення про неї. Опитування студентів перших курсів показало, що тільки 38% з них добре уявляють собі вимоги, які пред'являє обрана професія людині, її функціональний зміст. Решта — 47% знають приблизно і 12% зовсім нічого не знають. У подібній ситуації навчання, по суті, перетворюється в самоціль, орієнтація на перспективу не набуває свого розвитку, а разом з тим і свідоме формування необхідних якостей.

Це викликає необхідність посилення роботи з професійної орієнтації молоді, яка приходить до вузу. Останнім часом у цьому напрямку робиться багато, зокрема, читається курс «Вступ до спеціальності», проводиться цілий комплекс заходів по формуванню професійних інтересів студентів (зустрічі з випускниками, учнями, спеціалістами виробництва та ін). Але ця робота ще не дістала потрібного розвитку. Як показало опитування, значна частина студентів одержує відомості про свою майбутню професію з різних джерел, не пов'язаних з навчальним процесом, що свідчить про відсутність чіткої системи професійної орієнтації студентів. Так, понад 25% студентів дізнаються про свою майбутню професію просто з чуток (звідси зрозуміло, що студенти одержують відомості тільки про зовнішні сторони своєї професії). Тому не випадково, що на питання «Про які сторони професії Вам би хотілося мати більш детальну інформацію» 41% студентів відповіли — про сучасні вимоги, які пред'являються до спеціалістів обраного профілю (цей фактор займає перше місце). Усе це дозволяє стверджувати, що студенти недосить повно поінформовані про майбутню практичну діяльність, про характер вимог до неї сучасного виробництва. Робота в цьому напрямку потребує дальшого удосконалення.

Поінформованість студента про характер сучасних вимог, що пред'являються спеціалісту є однією з важливих умов формування активності студента в сфері самовиховної діяльності. Однак важливою є не поінформованість сама по собі, а настанова студента на придбання відповідних якостей, що виступає як внутрішня передумова цілеспрямованості самовиховання. Дослідження показують, що ці настанови не відповідають моделі якостей сучасного спеціаліста. Якщо умовно розрізнити професійні (спеціальні) і соціальні якості сучасного спеціаліста, то в настановах студентів на їх прид-

бання спостерігається ухил в бік професійних. У формуванні настанов студентів на придбання соціальних якостей велика роль належить суспільним наукам. Якого ж значення надають самі студенти вивченню суспільних дисциплін? Дослідження свідчить, що більшість студентів орієнтується на суспільні науки як на методологію пізнання соціальної дійсності. Звідси орієнтація на набуття таких якостей, як вміння розбиратися в актуальних проблемах суспільного і міжнародного життя, у проблемах соціальних наук, вміння захищати свої переконання та ін. У меншій мірі студент орієнтується на суспільні науки як джерело знання про свої майбутні соціальні ролі, про загальні принципи керівництва колективом, виховною роботою в колективі та ін. (на це вказало лише 16,2% опитаних студентів). Орієнтація на суспільні науки як методологію пізнання соціальної дійсності — позитивне явище. Керуючись таким підходом, студенти прагнуть не тільки одержати знання, але й навчитися з їх допомогою пояснювати, розуміти складні соціальні явища, розбиратися в них. Однак для сучасного спеціаліста мало навчитися пояснювати і розуміти складні проблеми — треба бути готовим до практичної дії, а для цього необхідна ціла система знань, умінь і навичок організації і керівництва колективом, виховання членів колективу та ін. Орієнтація студентів на суспільні дисципліни саме в цьому плані здається дуже важливим, бо це головна умова розвитку дійового комуністичного самовиховання студентів.

Мотиви, настанови студентів на свідоме вироблення соціально необхідних якостей стимулюють дію вольового компонента, що становить ядро регулятивного рівня самовиховання. «Ніщо так не підносить особу, — говорив на XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев — як активна життєва позиція, свідоме ставлення до громадського обов'язку, коли єдність слова і діла стає повсякденною нормою поведінки» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого). Вольова особа, перетворюючи дійсність, не тільки усвідомлено ставить цілі і діє, але й мобілізує свої зусилля для досягнення результату. За умов науково-технічної революції неможливо оволодіти необхідною сумою знань, досягти висот професійної майстерності, підвищувати культуру без вольового щоденного самовиховання. Йти нарівні з потребами віку можна тільки виробивши в собі якості постійного незадоволення собою і сильну волю. «Приготувати людину на щиру боротьбу з самим собою і з життям, — стверджував К. Л. Ушинський, — ось, здається, головна мета виховання» [3, с. 225].

Аналіз даних конкретно-соціологічного дослідження свідчить, що у більшості студентів недосить розвинутий вольовий компонент. Характерні з цього погляду дані про регулярність, систематичність самостійної роботи студентів. Анкетне опитування показує, що на першому курсі регулярно протягом семестру вчаться самостійно 51% опитаних студентів, на другому — 34,2%, на третьому тільки 15,6%. Решта вчиться нерегулярно, або, як правило, під час сесії. Кількість студентів, що нерегулярно вчаться протягом семестру, досягає на третьому курсі понад 84%. Слабка дієвість вольового

компонента пов'язана, як ми вже вказували вище, з відсутністю соціально-значущих цілей, з недостатньо розвинутою орієнтацією студентів на перспективу. Але було б неправильним вважати безсистемність самостійних занять студентів чисто суб'єктивним явищем. Як свідчить дослідження, несистематичність, нерегулярність самостійної роботи значною мірою пов'язана з труднощами, з якими зустрічаються студенти у зв'язку з недоліками в організації навчального процесу. До них відносяться: надмірна перевантаженість (на це вказали 84% опитаних), нерівномірність завантаження протягом семестру (84%), відсутність систематичного контролю протягом семестру (75%) та ін. Раціоналізація навчального процесу є необхідною передумовою розвитку самовиховної діяльності. Дуже важливим і своєчасним в цьому плані є введення системи поточного контролю успішності і організації самостійної роботи студентів. Впровадження цієї системи сприяє і стимулює самостійну діяльність студента, надає їй організаційного характеру. Однак у ході впровадження цієї системи слід звернути увагу на якісну сторону самостійної діяльності студента, на його вміння раціонально працювати. У ході дослідження з'ясувалося, що більша частина студентів не може самостійно працювати з потрібною ефективністю. Не випадково, серед пропозицій по удосконаленню учбового процесу студенти поставили на перше місце таку, як «слід навчити студента раціонально працювати». Завдання наукової організації самостійної діяльності студента вимагає вирішення і цієї проблеми. У зв'язку з цим треба здійснити цілу систему заходів, спрямованих на підвищення ефективності учбової роботи: спеціальні консультації, як правильно працювати з книгою, слухати і записувати лекції, раціонально планувати свій робочий час з урахуванням індивідуальних якостей особи та ін.

Головною метою навчання в сучасних умовах є не стільки запам'ятовування готового, скільки оволодіння навичками самостійного набуття знань. У цьому зв'язку перед професорсько-викладацьким складом постає важливе завдання навчити студента логічно мислити, самостійно аналізувати і узагальнювати факти, орієнтуватися у потоці сучасної інформації, відбирати необхідну та ін. Великі можливості у формуванні цих якостей закладено в науково-дослідній діяльності студентів, про що свідчить твердження самих студентів, які беруть участь у науковій роботі. Так, 35,5% учасників СНТ вважають, що наукова робота допомогла їм набути навичку логічно мислити; 34,8 — виробити самостійність суджень; 41,7 — вміння викладати свої думки; 41,1 — критично підходити до наукової інформації; 43,0 — здатність узагальнювати факти і робити висновки та ін.

На жаль, у науковій роботі беруть участь далеко не всі студенти, а тільки чверть тих, хто вчиться. Серед учасників СНТ $\frac{2}{3}$ працюють над своїми науковими проблемами недовгий час, уривками. Тільки 31% студентів, які беруть участь у науково-дослідній роботі, працюють регулярно протягом всього учбового року. Ці

факти свідчать про те, що ще не використано всі наявні можливості для формування і розвитку навичок самостійної творчої роботи студентів.

На закінчення відзначимо, що самовиховна діяльність студентів за умов сучасного вузу ще не здобула необхідного розвитку, і це не може вплинути негативно на якість підготовки майбутніх спеціалістів. Глибокий і всебічний аналіз цієї діяльності, її подальше удосконалення на цій основі — одне з важливих завдань вищої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 3. Київ, Політвидав України, 1973. 513 с.
2. Макаренко А. С. Избр. пед. произведения, М., Учпедгиз, 1946.
3. Ушинский К. Д. Избр. пед. сочинения, М., Учпедгиз, 1945.

В. О. КОВАЛЬОВА

Г. В. ГЕГЕЛЬ ПРО ФІЛОСОФІЮ ЯК ФОРМУ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Для Гегеля філософія була синонімом понять «справжня наука», «логіка», «абсолютне знання», «діалектика», «абсолютний метод», в яких реалізувалися її мета і призначення як форми знання, що історично склалася і сягала сутність світу в його «дійсному образі і загальності».

Гегель відповідно до потреб і запитів своєї епохи (і на основі її теоретичної бази) свідомо виходив із створення філософської науки на міцному фундаменті діалектики. У передмові «Науки логіки», характеризуючи філософський метод як діалектичний, він писав: «Єдино тільки на цьому конструюючому самого себе шляху філософія, стверджую я, здатна бути об'єктивною, доказовою наукою». В. І. Ленін у «Філософських зошитах» виписує це місце і зауважує: «Сам себе конструюючий шлях» = шлях (тут суть, на мою думку) дійсного пізнання, пізнавання, руху від незнання до знання» [3, с. 76].

Уявлення про філософію як науку, що сягає свій предмет у формі поняття, стало визначальним фактором формування загальносвітоглядної концепції Гегеля і, по суті справи, є основою системи і методу його філософії.

Філософія в розумінні Гегеля була формою самоутворення і саморозвитку людського духу, способом усвідомлення змісту і основи світу і, внаслідок цього, провідним фактором суспільного прогресу. Це завдання філософія могла здійснити тільки за допомогою властивого їй способу. Гегель розкриває марність спроб запозичення філософією методів з інших наук. «Досі філософія, — писав він, — ще не знайшла відповідного їй методу. Вона із заздрістю дивилася на систематичне спорудження математики і ... вимагала запозичити у неї метод або обходила методом тих наук, що являють собою лише суміш даного матеріалу, дослідних положень і думок, або, нарешті, виходила з ускладнення тим, що грубо відкидала будь-який метод» [4, т. V, с. 32—33].

Своїм завданням Гегель вважав створення філософської системи істинного, доказового знання, яке служило б зразком науковості, методом мислення всякого можливого пізнання дійсності. Умову реалізації цього завдання Гегель бачив в аналізі процесу становлення і розвитку суспільної свідомості, в історично обумовлених пізнавальних формах відношення суб'єкта і об'єкта. Шлях до науки є сама наука, що включає в себе історичний рух знання до неї. «У «Феноменології духу»,— вказував він,— я зобразив свідомість в її поступальному рухові від першої безпосередньої протилежності між нею і предметом до абсолютного знання. Цей шлях проходить через всі форми відношення свідомості до об'єкта і має своїм результатом поняття науки» [4, т. V, с. 26]. Історичний розвиток пізнання у Гегеля завершується поняттям науки, абсолютного знання, що є вихідним для логіки — руху знання в лоні чистого мислення, яке має своїм предметом метод філософії — діалектику.

Таким чином, необхідність філософської науки, її метод Гегель підтверджує історією пізнання світу і, по суті, виводить з неї. Шлях піднесення свідомості до істини, абсолютного знання у формах, що замінюють одна одну, «явищах духу», становить предмет «Феноменології духу», яка послужила системою загальних принципів розробки гегелівської філософії і, за словами К. Маркса, являла собою «істинне джерело і таємницю» всієї філософії Гегеля — Науки логіки, Філософії природи, Філософії духа [див. 1, с. 624].

Гегель виходив з розуміння абсолютної істини як знання, що повністю збігається з предметом думки. «Речі і мислення про них самі по собі збігаються» [4, т. V, с. 22], «річ в собі... є також і чиста думка» [там же, с. 27]. Цей принцип є вихідною основою розвинутої Гегелем діалектики.

Загальноновизнано, що діалектика Гегеля — це важливий здобуток філософської думки, величний результат всього попереднього розвитку філософії, вираження необхідної тенденції розвитку науково-теоретичного мислення в цілому. Однак подекуди діалектика як заслуга Гегеля уявляється надто спрощено, всупереч об'єктивно історичному ходу — діалектиці розвитку самої філософії: діалектика Гегеля протиставляється його ідеалізму, а діалектичний метод — ідеалістичній системі. При такому (або подібному) тлумаченні створюється враження, що Гегелю вдалося найбільш повно і всебічно, порівняно з попередниками, розвинути діалектичні ідеї всупереч загальному для всього класичного німецького ідеалізму, метафізичному за своїм змістом вихідному принципу абсолютної totoжності буття і мислення.

Гегель приходить до обґрунтування всебічної діалектики природи, суспільства і мислення, до ідеї totoжності діалектики, логіки і теорії пізнання на основі саморозвитку того самого принципу, але завдяки його дальшій конкретизації у формі субстанції — суб'єкта. «Вся справа в тому, — підкреслює він, — щоб зрозуміти і виразити істинне не як субстанцію тільки, але так само і як суб'єкт» [4, т. IV, с. 9].

Обумовленість суб'єкта і об'єкта практикою історичного розвитку людського пізнання, всією історією суспільства була представлена Гегелем у вигляді практики самосвідомості абсолютного духу. Абсолютне виявляє себе суб'єктом і об'єктом, воно стає суб'єктом, оскільки має себе як об'єкт, тобто суб'єкт є дійсним завдяки своєму здійсненню. К. Маркс високо оцінив гегелівську ідею про те, що суб'єкт за своїми здібностями і формами пізнання повинен бути продуктом власної діяльності [див. 1, с. 627].

Гегель справедливо вважав, що філософія як наука можлива тільки у формі системи, розвинутої з єдиного теоретичного принципу. Абсолютність вихідного положення, за Гегелем, доводиться за допомогою розвитку відношення суб'єкта і об'єкта в ціле, всі моменти якого зв'язані та обумовлені необхідним чином, «бо,— як вказував він,— суть справи вичерпується не своєю метою, а своїм здійсненням і не результат є дійсне ціле, а результат разом із своїм становленням; мета сама по собі є неживе загальне» [4, т. IV, с. 2]. Тільки на основі єдності предмета і методу принципово можливий філософський монізм.

Принцип єдності предмета і методу, що становить основу аргументації філософії як наукового способу пізнання дійсності, є величезною заслугою Гегеля. Метод, за Гегелем, вносить необхідний внутрішній зв'язок у зміст предмета, бо «ніякі викладання не можуть вважатися науковими, якщо вони не йдуть шляхом цього методу і не відповідні його простому ритму» [4, т. V, с. 33—34]. Але метод як свою необхідну передумову має «природу змісту, що рухається в науковому пізнанні», іманентний розвиток поняття, тобто наукову теорію, і саме внаслідок цього є «іманентною душею самого змісту». У методі представлено знання про розвиток змісту предмета в істотних зв'язках і опосередкуваннях. Система знання може виступати як метод тільки через свій об'єктивний зміст. Діалектика, за визначенням Гегеля, є «рухом сила всього наукового розгортання думки і являє собою принцип, який один вносить у зміст науки іманентний зв'язок і необхідність» [4, т. I, с. 135].

Доводячи науково-теоретичну перевагу діалектики як методу мислення, його загальний необхідний характер і абсолютне значення, Гегель неодноразово підкреслював, що метод — це не тільки прийоми і способи пізнання, які ми застосовуємо (хоч його можна розглядати і в цій якості), він характеризує не тільки пізнання, але і дійсність. Будучи «душею всякої об'єктивності», «сам метод розширюється в систему» [4, т. IV, с. 313].

Висуваючи вимогу об'єктивності розгляду предмета, Гегель робить важливий крок в розвитку діалектики, в розкритті реально-го, теоретико-пізнавального аспекту об'єктивного. Суб'єкт і об'єкт, свідомість і предмет взаємовизначають один одного. Проте ідея відмінності знання залежно від предмета пізнання в межах ідеалістично інтерпретованої тотожності буття і мислення сповнена суперечностей, довільних конструкцій. Предметний зовнішній світ, об'єктивне у Гегеля протистоїть суб'єктивному, людській свідомості. Але досягнута в понятті сутність дійсності ототожнюється ним

з єдиною існуючою дійсністю, і тоді реальний процес пізнання людиною об'єктивного зовнішнього світу перетворюється у видимість. У спекулятивній конструкції Гегеля суб'єкт і об'єкт пізнання виступають як моменти самоіснуючого абсолютного духу, ідеї, а пізнавальний процес набуває відверто містичного вигляду.

Діалектика могла бути реалізована у межах ідеалізму у формі аналізу розумової діяльності остільки, оскільки мислення є відображенням об'єктивної дійсності. Але діалектичне розуміння процесу пізнання, виконане послідовно, виявляється несумісним з ідеалізмом, логічно і історично приводить до матеріалізму. У зв'язку з цим В. І. Ленін зауважував, що діалектичний ідеалізм Гегеля «...зигзагом (і сторчка) підійшов дуже близько до матеріалізму, частково навіть *перетворився в нього*» [3, с. 233].

Отже, з одного боку, розвиток Гегелем діалектики став можливий завдяки конкретизації ним принципу абсолютної тотожності мислення і буття, а з другого, цей принцип у формі субстанції — суб'єкта на основі діалектики у філософії Гегеля набуває необхідного завершення. Кінцеві висновки абсолютної тотожності мислення і буття, інтерпретовані з позицій об'єктивного ідеалізму, логічно і історично призводять до заперечення самого принципу, перетворення його в свою протилежність. У цьому плані філософія Гегеля — втілена суперечність. У конспекті «Науки логіки» В. І. Ленін писав: «... в цьому *найідеалістичнішому* творі Гегеля *найменше* ідеалізму, *найбільше* матеріалізму. «Суперечливо», але факт!» [3, с. 200].

Узагальнюючи історію розвитку пізнання, Гегель перший серед філософів відкрив на ідеалістичній основі тотожність законів буття і мислення, діалектику як теорію пізнання і логіку, як наукову форму філософського пізнання. Але для Гегеля діалектика мислення є єдиною діалектикою. В діалектиці ідей Гегель, за словами Леніна, тільки геніально «угадав» діалектику реального світу. Справжню діалектику як відображення дійсності вперше розкрив (і відкрив) марксизм. Об'єктивність логічного полягає в адекватності об'єкту і розкривається тільки на основі практики, що є взагалі вузловим пунктом марксистської теорії, діалектичного пізнання світу людиною.

Матеріалістичне розуміння історії становить суть революційного перевороту у філософії, здійсненого марксизмом; воно дозволило обґрунтувати роль суспільно-історичної практики у процесі пізнання, послідовно науково розв'язати основне питання філософії, розкрити дійсну діалектику співвідношення свідомості і матерії, загальні для буття і мислення закони.

Об'єктивна тенденція закономірного розвитку теоретичного мислення, рух філософії до своєї наукової форми — єдності матеріалізму і діалектики — здобуває наукове вираження (і формування) в ленінській ідеї про збіг діалектики, логіки і теорії пізнання. Розвиваючи далі цю ідею, філософи — марксисты (Т. Павлов, П. В. Копнін, В. І. Шинкарук та ін.) переконливо показали, що діалектика, логіка і теорія пізнання співпадають за своїм предме-

том, яким є відношення свідомості і матерії, суб'єкта і об'єкта, і відрізняються за аспектами розгляду цього відношення. Вихідним принципом марксизму в підході, постановці й вирішенні всіх філософських проблем є діалектико-матеріалістичне розв'язання основного питання філософії. Воно становить основу послідовного монізму, внутрішньої цілісності марксистської філософії, забезпечує її послідовну науковість. У зв'язку з цим здається неправильним розподіл, а іноді й протиставлення матеріалізму й діалектики в марксистській філософії. У нашій літературі це найчастіше виявляється в тому, що матеріалізм характеризується тільки як теорія, а діалектика — як метод, а також у відособленому розгляді основного питання філософії і питання про дві концепції розвитку.

У марксистській філософії матеріалістична діалектика, діалектичний і історичний матеріалізм виступають як теорія і метод наукового пізнання. Філософський метод, виражаючи відношення суб'єкта пізнання до процесу пізнання, виявляє також відношення до об'єкта пізнання та об'єктивного світу, а тому являє собою діалектико-матеріалістичну теорію пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений. М., Госполитиздат, 1956.
2. Маркс К. и Энгельс Ф. Твори, т. 3, 20, 21.
3. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 29.
4. Гегель Г. В. Ф. Соч., в XIV томах, т. I. IV, V, VI, М., Госполитиздат, 1929—1958.

Ю. Л. НЕСТЕРЕНКО

ВІДНОШЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРИРОДИ У ФЕЙЄРБАХА І КЛАСИКІВ МАРКСИЗМУ

Матеріалізм Фейєрбаха є антропологічним матеріалізмом. За Фейєрбахом, дослідження відношення людини до природи («...людини, включаючи і природу як базис людини» — 18, с. 202) — це логічне «начало» філософського знання і його предмет. Сама філософія для нього — антропологія на базі фізіології (тобто природознавства — 20, с. 515). Ось чому Фейєрбах міг справедливо стверджувати, що його вчення «...може бути виражено в двох словах: «природа і людина» [20, с. 882].

У класичній німецькій філософії проблема «начала» філософії була однією з центральних. Нагадаємо, що Гегель у «Науці логіки» доводив необхідність починати з абстракції «буття». Фейєрбах свідомо протиставляє свою «людину на основі природи» цьому погляду: «Адже я виразно на місце буття ставлю природу, на місце мислення — людину» [20, с. 188].

У чому ж зміст такого протиставлення? Почнемо з «буття» і «природи». Фейєрбах цілком впевнений в тому, що гегелівське «буття» — це умоглядна абстракція від природи, теоретична фікція, буття без дійсності, без об'єктивності, без реальності [18, с. 172]. Воно само є лише абстрактна думка і «...ніщо інше, як думка» [18, с. 170]. Таке начало неістинне; таким чином не можна

вийти за межі мислення, не можна добратися до дійсної природи, дійсного буття. Треба починати не з такого «буття», не з думки про буття, а з дійсного буття — предметного, чуттєвого, якісно визначеного (адже якість є «сіль буття» — 15, с. 45). Тільки таке (об'єктивно-реальне, об'єктивно-чуттєве) буття природи і людини — істинна протилежність мисленню. Тільки таке «начало» філософії повинно — у повній відповідності з методом самого Гегеля і всупереч змісту «Феноменології духа» та «Науки логіки» — бути прийняте за дійсний вихідний пункт, передумову [див. 16, с. 100; 17, с. 124; 18, с. 184—185]. Тут матеріалізм — це істина діалектики Гегеля, єдине «начало» філософії, яке діалектик Гегель був просто зобов'язаний взяти за вихідний пункт «Науки логіки» замість абстракції «буття».

Але предметне, чуттєве буття природи дано тільки предметній, чуттєвій істоті: «Бути — значить чуттєво бути...» [21, с. 434]. Це і приводить нас до фейєрбахівської «людини» всупереч «мисленню». «Фейєрбах зовсім не проти дослідження відношення мислення до буття, але яке мислення ми досліджуємо, — ось питання. У Гегеля це мислення — мислення без людини, без мислячої істоти. Але такими ж є «я» у Фіхте або «самосвідомість» у молодогогегельянців [22, с. 564—565]. Відповідь Фейєрбаха: «...Мислить людина, а не я, не розум» [18, с. 198]. Мало брати, з одного боку, об'єктивно-чуттєве буття природи, треба, з другого боку, брати людину як частину природи, природну, чуттєву і мислячу істоту, розглядати мислення як її мислення, пояснювати останнє з її буття: «... Буття передєє мисленню. У мисленні я усвідомлюю лише те, чим я вже є без мислення» [22, с. 566].

Для Фейєрбаха без об'єкта немає суб'єкта, без чуттєво даного «Ти» немає «Я». З «Я» без «Ти» не можна вивести мислення [18, с. 190]. Так він приходив до того результату, що філософія повинна починати з чуттєвого буття природи і людини (на основі природи), ставити і розв'язувати питання про відношення мислення до буття на основі дослідження цього об'єктивно-чуттєвого буття, предметних, практичних відношень людини до природи. Так, у контексті фейєрбахіанства виникає проблема практики. Добре відомо, що «практика» у Фейєрбаха має дуже обмежений зміст. Він розуміє під нею в дійсності зовсім не практику суспільних індивідів, працю і соціальне спілкування, а біологічне відношення людини до природи («Їжа і питво», «егоїзм», відносини статі — 17, с. 129; 22, с. 563—577). Але навіть це тоді було величезною заслугою Фейєрбаха, високо оціненою В. І. Леніним [10, с. 137—138]. Корінна помилка ідеалізму, за Фейєрбахом, полягає в тому, що він ігнорує точку зору практики як першу і основну в теорії пізнання, що він ставить і вирішує питання про об'єктивність і суб'єктивність, про дійсність і недійсність світу тільки з теоретичної точки зору. Для Фейєрбаха ж це практичне питання [див., зокрема, 17, с. 175—176; 22, с. 563—577]. Ми інакше розуміємо практику, а тому вкладаємо в ці тези принципово новий зміст. Але проголосив ці тези Фейєрбах і вже одно тільки це є його найбільшою заслугою. Більше того,

фейербахівська постановка питання неминуче підводила його до завдання дослідити суспільні відносини людей. Якщо без «Ти» немає «Я», то важко враховувати, що це «Ти, об'єкт — не тільки природа, навпаки, «головним, істотним об'єктом людини є сама людина» [18, с. 190]. Її «сутність» — суспільна, «родова», і Фейербах проголошує: «...найвеличнішим і останнім принципом філософії виявляється єдність людини з людиною» [18, с. 204]. Від цих слів до справжнього дослідження суспільних відносин — дистанція величезного розміру. Перед нами тільки «зародки» нового матеріалізму, і не більше. Однак вже тільки те, що Фейербах поставив завдання дослідження суспільних відносин, для Маркса є «великий подвиг Фейербаха» [1, с. 623].

Отже, Фейербах, хоч і абстрактно, висунув методологічну вимогу ставити і розв'язувати основне питання філософії — питання про відношення мислення до буття — тільки на ґрунті вивчення предметного буття людини, «практичних» відношень людей до природи і один до одного. Сам він не зміг виконати цієї вимоги, але немало зробив для її обґрунтування. З цієї точки зору особливо важливою є його критика релігії та ідеалізму. В цій критиці «людина на основі природи» — її архімедів важіль, головний принцип. Фейербаху справді вдалося звести зміст релігії та ідеалізму до «людини на основі природи», тобто довести, що природа і людина, їх зв'язок — дійсний, земний оригінал, по відношенню до якого релігія та ідеалізм — його містифіковані «копії». Фейербах неодноразово повторював: «Теологія є антропологія» («...і фізіологія» див. 20, с. 615). «Сутність» бога — сутність природи і людини, від них відчужена. Його атрибути — суттєві властивості природи і людини, відірвані від них, наділені уявною самостійністю, фантастично відчужені від них. В релігії людина усвідомлює свою дійсну об'єктивну залежність від природи і суспільства, свою (природну і суспільну) сутність, але усвідомлює це спотворено-фантастичним чином. Тому «істиною» релігії, її земним оригіналом, нею містифікованим, в дійсності виявляється «людина на основі природи». Саме в цьому відношенні ідеалізм, особливо гегелівський, є «...раціоналізована теологія» [18, с. 118] другий спосіб того самого відчуження сутності природи і людини. «Буття» Гегеля споріднене з «субстанцією» Спінози, щією «...матерією поза матерією» [15, с. 124] ¹. Від пантеїзму Спінози філософія Гегеля в цьому відношенні відрізняється тільки тим, що вона мертвий, млявий предмет субстанції одухотворила віянням ідеалізму. Але тут Гегель — духовний наставник Фіхте. Він запозичив з «Наукознання принцип духовного виробництва світу («не — Я») самосвідомістю («Я») ².

Якщо у зв'язку з цим гегелівське «буття» — це «...метафізично переодягнена природа в її відірваності від людини» [6, с. 152],

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс погоджувалися з таким тлумаченням ставлення Гегеля до Спінози [6, с. 152].

² «Другим елементом» філософії Гегеля, на думку авторів «Святого сімейства», є «фіхтевська самосвідомість» [6, с. 152].

а його «мислення» — «метафізично переодягнений дух в його відірваності від природи» [6, с. 152], то «абсолют» Гегеля, тотожність буття і мислення на основі мислення, — це містифіковане визнання єдності природи і людини. Тому Фейербах прямо говорить, що сутність логіки Гегеля є сутність природи і людини, але без сутності, без природи, без людини [14, с. 124]. Так і філософія Гегеля виявляється зведеною до людини на основі природи. Автори «Святого сімейства» високо оцінювали цю критику. «Звівши метафізичний абсолютний дух до «дійсної людини на основі природи», Фейербах завершив критику релігії і в той же час майстерно намітив основні риси критики гегелівської спекуляції і, тим самим, всякої метафізики взагалі» [6, с. 152]. Щоправда, і тут має силу одне застереження. Вихваляючи Фейербаха, Маркс і Енгельс вже тоді зовсім інакше, ніж він, розуміли саму людину, її ставлення до природи. Загальні й абстрактні принципи фейербахівської антропології взагалі треба чітко відрізнити від того конкретного змісту, який вони набули в системі власне антропологічного матеріалізму. Обмежене, саме «антропологічне» розуміння людини і її відношення до природи та інших людей закрило для Фейербаха шлях до дослідження дійсних людей: «... і природа і людина лишаються у нього тільки словами» [8, с. 285]; «...він не може сказати нічого певного ні про дійсну природу, ні про дійсну людину» [там же]. Чому це так, класики марксизму пояснювали абсолютно ясно: Фейербах навіть не пробував вивчати історичне відношення людини до природи, історичну практику людей. Ось чому проголошені ним принципи «нової» філософії залишаються лише фразами, можуть розглядатися, у кращому разі, як здатні до розвитку зародки нового матеріалізму. Створити останній судилося не Фейербаху, це зробили Маркс і Енгельс.

Але якими б великими не були хиби фейербахіанства, воно є теоретичним джерелом філософії марксизму. Саме з точки зору спадковості цих вчень важливо враховувати, що класики марксизму завжди критикували Фейербаха не за те, що він намагався брати за основу «людину на основі природи», а за те, що він тільки намагався це зробити, але зробити не зміг. Ф. Енгельс, навпаки, прямо говорить, що сама ідея починати з природи і людини, з їх буття — це «могутній поштовх» до створення матеріалістичного розуміння історії [8, с. 285], що це нове розуміння історії у «Святому сімействі» виступає як «дальший розвиток фейербахівської точки зору, який виходить за межі філософії Фейербаха» [8, с. 286].

Це становлення марксизму в даній статті, на жаль, не розглядається. Однак навіть тоді, коли ми аналізуємо «зрілий» філософський матеріалізм К. Маркса, він виступає перед нами як діалектичне заперечення фейербахівської антропології, але утримало в принципово новій якості «раціональне зерно» його ідей. Перш за все йдеться про найзагальніший принцип — починати побудову теорії з дослідження відношення людини до природи, брати результати такого дослідження за вихідний пункт теорії. Проте — всупереч Фейербаху — Маркс у «Капіталі» за такий вихідний пункт бере

аналіз історичного відношення людини до природи — суспільного виробництва.

У першому томі «Капіталу» процес праці розглядається спочатку в його загальній абстрактній формі [див. 3, 702—703; 5, с. 181—184]. Перші вихідні положення такого аналізу — «...людина і її праця на одному боці, природа і її матеріали на другому» [5, с. 181]. Як узгоджується така постановка питання з фейербахіанством? Зрозуміло, що прямого зв'язку тут немає, та й не може бути. Адже замість біологічного відношення людей до природи тут одразу ж за вихідний пункт береться їх загальноісторичне відношення до неї. Але в побічних формах, в діалектично «знятому» вигляді такий зв'язок все ж існує.

1. Людина є вищою твариною. Подібно до тварин вона може існувати тільки на основі обміну речовин з природою. Історично людина «вийшла» з природи. Тому і теоретично не можна абстрагуватися від цього факту. Навпаки, у «Капіталі» Маркс виводить необхідність праці й атрибути праці з необхідності обміну речовин між людиною і природою, з природної залежності людини від оточуючого її світу: «Праця як творець споживних вартостей, як корисна праця, є не залежна від усяких суспільних форм умова існування людей, вічна природна необхідність: без неї не був би можливий обмін речовин між людиною і природою, тобто не було б можливе саме людське життя» [5, с. 52—53]. У межах такого підходу, беручи за передумову обмін речовин, Маркс вводить поняття споживної вартості, загальне визначення праці як виробництва споживних вартостей, характеристику праці як процесу, в якому людина своєю власною діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою. У руках Маркса вимога починати з природного буття людини, з її природної залежності від зовнішнього світу набуває нового змісту, ніж у Фейербаха (але його джерела — у фейербахіанстві).

2. Така сама доля спіткала й другу вимогу Фейербаха — розглядати свідомість людей тільки на основі їх буття. Для самого Фейербаха це обернулося невдалою спробою антропологічного тлумачення свідомості. У працях класиків марксизму цей зародок здобув іншого розвитку. В «Капіталі» Маркс починає з буття, з характеристики праці як матеріальної діяльності людини. Тут людина як сила природи, приводячи в рух свої природні сили, спираючись на сприяння сил природи, діючи «лише так, як діє сама природа» [5, с. 53], згідно з її законами, предметно змінює її. Так буття людини одразу виступає перед нами не як біологічне життя, а як суспільне виробництво життя, тобто самої людини з її свідомістю. На цій основі Маркс переходить до характеристики праці як доцільної діяльності [5, с. 53; 185, 190]. Необхідність цілепокладання, волі, пізнання природи, як і сам зміст цілей, волі, свідомості, Маркс виводить з необхідності та атрибутів праці.

Той самий хід думки — тільки в більш широкому контексті розгляду всієї матеріальної історичної практики людей — ми знаходи-

мо в «Німецькій ідеології» та «Людвігу Фейербаху...». Свідомість людей — це «усвідомлення існуючої практики» [7, с. 29], вона «ніколи не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям» [7, с. 24]. Важливо, що класики марксизму самі ставлять питання про «передумови» своєї теорії, її «вихідний пункт». Вони постійно підкреслюють, що «виходять... із самих дійсних... індивідів і розглядають свідомість як їхню свідомість» [7, с. 24]. За своїм змістом це немає нічого спільного з антропологією Фейербаха, тут суспільна свідомість людей послідовно пояснюється з їх суспільного (а не природного) буття. Залишається лише одно — загальна установка на пояснення свідомості людей з їх буття, на його основі (саме її успадковано у Фейербаха).

Наведені вище «передумови» «Німецької ідеології» [7, с. 15, 21, 24] мають загальнофілософський характер. Але й стосовно до «чистої» гносеології класики марксизму завжди послідовно захищали розуміння практики як вихідного пункту і основи пізнання (і теорії пізнання): «Найістотнішою і найближчою основою людського мислення є якраз зміна природи людиною» [9, с. 507].

Питання про дійсність світу, про існування речей поза свідомістю і незалежно від неї повинно ставитися і вирішуватися тільки на основі практики¹. Але і «друга» сторона питання про відношення мислення до буття, проблема дійсності мислення (пізнання світу) — є практичною [див. про це 2, с. 1—2; 8, с. 280—281].

Аналогічно ставить і вирішує Ф. Енгельс проблему причинності: практика людини «*робить перевірку* щодо причинності» [9, с. 506], обґрунтовує наші уявлення про неї. Тому В. І. Ленін вимагає, що «точка зору життя, практики повинна бути першою і основною точкою зору теорії пізнання» [10, с. 133].

Так ми підходимо до того результату, що логічним «началом» теорії марксизму є дослідження історичного відношення людини до природи — процесу праці, суспільного виробництва життя. Безпосередньо таке дослідження є предметом політичної економії марксизму. Але воно також становить, як це було показано раніше, вихідний пункт загальнофілософського дослідження мислення, відношення мислення до буття. Нарешті, і це загальновизнано, той самий вихідний пункт — дослідження суспільного виробництва як основи суспільного життя — є логічним «началом» теорії історичного матеріалізму. Крім того, він — в більш конкретній формі вивчення капіталістичного способу виробництва як основи буржуазного суспільства — виступає як вихідний пункт теорії наукового комунізму. Таким є логічний зв'язок, в якому дослідження суспільного виробництва життя становить дійсний вихідний пункт і основу змісту кожної з складових частин марксизму, логічно об'єднує ці частини в єдине ціле — теорію марксизму.

Між фейербахівською антропологією і філософією марксизму лежить ціла смуга історичного розвитку, революційний переворот

¹ В. І. Ленін у «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» історично зв'язує цю ідею з спадщиною Фейербаха [10, с. 132].

у філософії, який здійснили класики марксизму. Дослідження суспільного виробництва як основи суспільного життя і пізнання дозволило їм вперше в історії створити науку про суспільство. З висоти цих досягнень меркне все, зроблене Фейербахом. Але нове створюється на основі старого. Марксизм виник на стовповій дорозі розвитку людської цивілізації, виник як відповідь на питання, поставлені (але не розв'язані до цього) всім ходом історії, як результат критичної переробки всього кращого у вченнях найкрупніших мислителів минулого, в тому числі Фейербаха. Щодо нього, то за нами повне визнання історичного значення його вимоги брати за вихідний пункт і основу філософської теорії матеріалізму, постановки і вирішення основного питання філософії дослідження буття людей, перш за все їх відношення до природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Экономическо-философские рукописи. — Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений. М., Изд-во полит. лит., 1956.
2. Маркс К. Тези про Фейербаха. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3.
3. Маркс К. Вступ (З економічних рукописів 1857—1858 років). — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 12.
4. Маркс К. До критики політичної економії. Передмова. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 13.
5. Маркс К. — Капітал, т. I. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23.
6. Маркс К. і Енгельс Ф. Святе сімейство. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 2.
7. Маркс К. і Енгельс Ф. Німецька ідеологія. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3.
8. Енгельс Ф. Людвиг Фейербах і кінець класичної німецької філософії. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 21.
9. Енгельс Ф. Діалектика природи. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20.
10. Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм. Повн. збір. тв., т. 18.
11. Ленін В. І. Три джерела, три складові частини марксизму. — Повн. збір. тв., т. 23.
12. Ленін В. І. Філософські зошити. — Повн. збір. тв., т. 29.
13. Гегель В. Ф. Наука логіки. Соч., т. V. М. Політиздат, 1937.
14. Фейербах Л. К критике гегелевской философии. — Избр. философ. произв., т. I. М., Политиздат, 1955.
15. Фейербах Л. Сущность христианства. — Избр. философ. произв. т. 2.
16. Фейербах Л. О «Начале» философии. — Избр. философ. произв., т. 1.
17. Фейербах Л. Предварительные тезисы к реформе философии. — Избр. философ. произв., т. 1.
18. Фейербах Л. Основные положения философии будущего. — Избр. философ. произв., т. 1.
19. Фейербах Л. О «Сущности христианства» в связи с «Единственным его достоянием». — Избр. философ. произв., т. 2.
20. Фейербах Л. Лекции о сущности религии. — Избр. философ. произв., т. 2.
21. Фейербах Л. Вопрос о бессмертии с точки зрения антропологии. — Избр. философ. произв., т. 1.
22. Фейербах Л. О спиритуализме и материализме, в особенности в их отношении к свободе воли. — Избр. философ. произв., т. 1.

ЩОДО СПЕЦИФІКИ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ФІЛОСОФІІ

Зрілість і рівень культури кожної науки пов'язані, поряд з багатьма іншими факторами, з піклуванням про осмислення закономірностей свого власного розвитку. Різноманітними і складними в цьому відношенні є функції історико-філософської науки. Будучи систематизованим зображенням розвитку філософської думки залежно від ходу практичного перетворення суспільного буття людей і в тісному зв'язку з необхідним рухом всієї людської культури, історія філософії як наука має багатопланову структуру: вона є і історією окремих філософських дисциплін (теорії пізнання, логіки, соціології, естетики, етики та ін.). і історією різних напрямів, течій, шкіл і систем, їх взаємовідносин, боротьби та взаємовпливу, і історією неминущих, або «наскрізних», філософських проблем і спроб їх розв'язання, і історією філософського розвитку окремих країн та народів, і, в кінцевому підсумку, історією філософського самопізнання людством свого власного буття, виявлення шляхів його зміни.

Виходячи з наведеного вище визначення, історико-філософська наука має одночасно особливості як власне (у вузькому розумінні слова) історичної, так і філософської дисциплін. Відрив та протиставлення цих двох складових єдиної науки є неправомірним і не один раз негативно позначалося на ній самій. К. Маркс ще у «Зоситах історії епікурійської, стоїчної і скептичної філософії» формулює завдання привести науковий вигляд системи у зв'язок з її історичним існуванням, у зв'язок, який не можна ігнорувати саме тому, що це існування є історичним. Але в той же час він мусить бути затверджений і як філософський зв'язок, — отже, повинен бути розгорнутий у відповідності з своєю суттю [див. 1, с. 211]. Історія філософії — наука філософська не тільки тому, що висвітлює історичне буття філософії, але й не в меншій мірі тому, що вона зобов'язана прагнути до філософсько-теоретичного, проблемно-категоріального аналізу історико-філософського процесу. Інакше кажучи, вона покликана бути філософською не тільки за предметом своїх досліджень, але й (відповідно до цього) за способом дослідження. Марксистська історія філософії — це діалектико-матеріалістична теорія історичного розвитку філософської культури суспільства. Разом з тим, будучи важливою для вивчення історичного розвитку людського пізнання, а також суспільно-історичного процесу в цілому, історія філософії входить як складовий компонент в історичну науку, акумулюючи багато її характерних особливостей, серед них, очевидно, і необхідність ряду так званих спеціальних або допоміжних історичних дисциплін. Звичайно, не всі допоміжні історичні дисципліни знаходять собі справу в історико-філософській науці, а ті, що знаходять, використовуються різною мірою. Скажімо, нічим або майже нічим не можуть пригодитися їй палеографія, епіграфіка, геральдика, нумізматики, генеалогія, дипломатика;

дещо більші, хоча теж незначні, можливості тут мають археологія, хронологія, історична бібліографія, архівознавство, текстологія. Однак без головної з допоміжних історичних дисциплін — джерелознавства — історія філософії обійтися не могла і тепер навряд чи може [5, с. 122—124]. Завдяки різноманітній джерелознавчій роботі, зв'язаній з виявленням та інтерпретацією джерел, встановленням їх авторства, часу, місця, обставин та мети появи на світ, прочитанням їх текстів у різних редакціях, визначенням їх оригіналу, критикою повноти й вірогідності наявних у них відомостей і т. д., історик філософії вводить в науковий оборот і піддає обробці первинний емпіричний матеріал, що становить вихідну фактичну базу наступного дослідження. Тут, мабуть, завдання джерелознавчого плану історико-філософського аналізу багато в чому збігаються із загальними завданнями історичного джерелознавства. Це і зрозуміло, бо історія філософії — це також історія філософських ідей, історія філософських закладів, історія філософської освіти, історія державної політики по відношенню до тієї чи іншої філософії, історія філософських зв'язків і навіть історія фінансування філософських досліджень тощо.

Звідси й різноманітність джерел з історії філософії (починаючи з ділових актів і кінчаючи статистичними даними). Але цілком зрозуміло, для історії філософії у всіх відношеннях головним джерелом є твори філософського змісту. На жаль, не тільки неосновні, але й основні джерела з історії філософії ще й досі належним чином не класифіковано. Разом з тим, що саме віднести до розряду «філософських творів» — не легка справа. У всякому разі, вже навіть поверховий огляд дає зрозуміти, що число філософських жанрів мало в чому поступається перед літературними.

Поряд із строгими, об'ємистими науковими фоліантами типу кантівських критик чистого й практичного розуму або гегелівської «Науки логіки», що становлять, так би мовити, «важку філософську артилерію», з якою звичайно асоціюється твір з філософії, у класифікації повинні знайти собі місце і справжні поеми у віршах (наприклад, «Про природу речей» Лукреція), і великі філософські диспути типу діалогів Платона, написаних за всіма правилами драматургії, і самі п'єси, наприклад, екзистенціалістів Сартра і Камю, і просто відомі романи, які втілюють у художніх образах якісь філософські ідеї, припустімо, вольтерівський «Кандид» або «Брати Карамазови» Достоевського з його героями, яким «треба думку вирішити», і коротенькі есе типу «Хто міркує абстрактно?» Гегеля, і пристрасні памфлети типу «Святе сімейство, або критика критичної критики» Маркса і Енгельса, і замітки для себе, наприклад, безсмертні ленінські «Філософські зошити». І коли чимало праць, які прямо називають себе філософськими, але ніякого відношення до філософії не мають, наприклад, «Аннали філософії, або хімії, мінералогії, природничої історії, сільського господарства і мистецтва» (англійський журнал, назва якого викликала обурення Гегеля), опиняться «за бортом» такої класифікації, то, навпаки, особливе місце в ній повинні зайняти твори, назва і проблематика

яких зовсім не вказує на їх причетність до філософії, але без яких вона обійтися не може. Найбільшою мірою це стосується головно-го твору К. Маркса — «Капіталу».

До числа допоміжних історичних дисциплін звичайно не відносять історіографію (ми зафіксували лише один виняток, що має більш як піввіку давність — див. 2, с. 1). А. М. Сахаров у зв'язку з цим зазначає, що «давно вже історіографія вийшла за межі допоміжної наукової дисципліни» [10, с. 19]. Немає підстав думати, що по відношенню до місця історіографії у всій історичній науці, це не так, але чи так це щодо місця історіографічних досліджень в історико-філософській науці? У сучасній марксистській літературі вже поставлено питання про необхідність розробки історіографії філософії. Пріоритет в цьому належить А. І. Новикову [див. 8]. На його думку, історіографія філософії є галуззю історико-філософської науки, наукою про її історію, історією історико-філософської науки. При цьому історіографія філософії, або філософська історіографія, по суті, отожднюється цим автором з історіографією історії філософії. Невипадково, під змістом цієї наукової дисципліни розуміється вивчення формування і розвитку історії філософії як особливої галузі наукового знання, визначення її місця і ролі в духовному житті суспільства, висвітлення ідейно-політичної боротьби в історико-філософській науці, якісної відмінності марксистсько-ленінської історії філософії від буржуазної. Історіографія філософії так відноситься до історії філософії, як частина до цілого: історія філософії розглядає весь комплекс історії філософських ідей, а історіографія задовольняється тією його частиною, що має безпосереднє відношення до розуміння історії самих історико-філософських концепцій.

Інакше тлумачить історіографію філософії І. Бану [3, с. 145—146]. Він виходить з того, що фактично в межах історико-філософської науки нам доводиться мати справу з двома різними за характером дисциплінами: 1) історіографією філософії та 2) історіологією філософії. Якщо друга являє собою теорію історико-філософського процесу, що формулює загальні закони та категорії історії філософії, а також методологію її дослідження, то перша має своєю метою відтворення конкретно-історичного ходу розвитку філософських ідей. Тому історіологія філософії розглядається по відношенню до історіографії філософії як метадисципліна, а історіографія філософії щодо історіології — як прикладна дисципліна. Відсилаючи читача, який бажає більш докладно з'ясувати характер відмінностей і взаємозв'язок між історіологією та історіографією філософії, безпосередньо до роботи І. Бану, звернемо увагу на те, що йдеться, власне, про відмінності та єдність теоретичної (логічної) і спеціально історичної «частини» історико-філософської науки, тобто про особливий випадок «класичного» питання про співвідношення теорії та історії в пізнанні історичного процесу.

Необхідність чіткого розмежування цих двох аспектів або видів історико-філософського дослідження, кожний з яких має свої предмет, мету і засоби, була аргументована П. В. Копніним [6,

с. 258, 264]. Кінцеву мету одного з них цей автор вбачав у розмежуванні логіки поступального історичного розвитку філософської думки і розгляді філософських проблем в історичній формі. Тут історія філософії є історичною формою буття самої філософії і тому в даному аспекті «немає двох предметів: предмета філософії і предмета історії філософії; існує один предмет, саме предмет філософії» [6, с. 260]¹. Достатні підстави для чіткого розмежування власного предмета історії філософії як такої, на відміну від предмета самої філософії, з'являються лише при другому підході, коли досліджується закономірний процес виникнення, розвитку і збагачення філософського пізнання в умовах конкретної історичної дійсності, а також його вплив на розвиток суспільства (як у масштабах окремої країни чи народу, так і всесвітньої історії). «Тут уже історія — не спосіб існування філософських знань, а зміст філософського процесу його життя в суспільному розвитку» [6, с. 260—261].

Враховуючи аспекти, на які вказують, з одного боку, П. Н. Копнін, І. Бану, а з другого, А. І. Новиков, слід, очевидно, визнати правомірність трьох порівняно різних планів дослідження історико-філософського процесу, єдність яких надає цілісності історії філософії як науки: 1) теорія (логіка) історико-філософського процесу; 2) історія історико-філософського процесу; 3) історія пізнання історико-філософського процесу.

Другий і третій плани дослідження і виступають як історіографія філософії в широкому значенні слова.

Така інтерпретація враховує певні труднощі у виявленні можливостей та специфіки історіографії філософії, що обумовлюються неоднозначністю самого терміну «історіографія». Якщо під історіографією, згідно з загальним смислом цього терміну, розуміти «писання історії» взагалі і, отже, бачити в ній не більше ніж синонім історичної науки, то, зрозуміло, що тоді історіографія філософії збігається з власне історичною «частиною» історико-філософської науки, тобто з названими вище другим і третім планами дослідження. Як відомо, в другому аспекті, що досить часто вживається, значення терміну «історіографія» зображується як історія історичної науки. Неважко переконатися, що саме цю традицію підтримує А. І. Новиков, ідентифікуючи філософську історіографію та історіографію історії філософії.

Разом з тим є ще один аспект історіографії, дуже важливий в історії філософії: це, так би мовити, проблемна історіографія. Кінцевою метою проблемно-історіографічного підходу до будь-якої теми є відповідь на питання, які її сторони треба дослідити і яка попередня робота необхідна для підготовки такого дослідження.

¹ Приєднуючись до цього висновку, А. І. Новиков зазначає, що предмет історії філософії як галузі філософського знання виступає відповідно як історичний аспект предмета філософії [8, с. 66].

Історіографічний аналіз філософських проблем не є самоціллю, а виконує службову роль допоміжного дослідження. Навряд чи його можна повністю віднести до якогось в названих вище аспектів історико-філософської науки, хоч він і має багато спільного з ними. Займаючи деякою мірою проміжне місце, він являє собою необхідну зв'язуючу ланку в переході від власне історичного до більш високого, історіологічного рівня історико-філософського дослідження.

Серед інших видів історіографічних досліджень (наприклад, хронологічного, біографічного — див. 9, с. 129) проблемна історіографія виділяється більшим ступенем відвертання від часової, хронологічної послідовності, від особливих умов творчості тих чи інших авторів, їх неповторної індивідуальності. Вона покликана дати не тільки, а може, й не стільки історію розробки цієї проблеми, скільки її необхідну логіку. Точніше кажучи, тут пізнання логіки постановки і підходів до вирішення проблеми досягається за рахунок вивчення історії її розробки. Саме внаслідок цього історіографічний аналіз філософських проблем є дещо більше, ніж звичайний огляд літератури по темі. Як вид дослідної роботи, цей аналіз не вдовольняється адекватним викладенням суті уявлень тих чи інших авторів і їх розподілом відповідно до поширених точок зору, а передбачає встановлення загальної закономірної тенденції в історії розробки проблеми. Тому історіографічний аналіз філософських проблем є необхідним засобом актуалізації історико-філософського дослідження, доводячи його до рівня сучасної постановки проблеми, організуючи і направляючи наукове пізнання на відшукування шляхів її дальшого вирішення. Таким чином, мобілізуючи багатий арсенал засобів, вироблених історією філософії, на розв'язання проблем, що стоять перед сучасними дослідниками, історіографічний аналіз філософських проблем є елементом не тільки історії філософії, але й самої філософії, необхідною умовою позитивної розробки філософських проблем.

Актуальність історіографічних досліджень у філософії має ще одну сторону. Як і в будь-якій галузі розвинутого наукового знання, у філософії існує необхідність порівняння нового з найвищими досягненнями всього попереднього пізнання. Як виразно сказав А. Мінц, «будь-яке нове відкриття треба оцінювати дробом, у знаменнику якого — все, що зроблено наукою на сьогоднішній день» [7, с. 11]. Тільки в світлі глибокої історіографічної розробки проблем можна повною мірою оцінити ті або інші новації в сучасній практиці філософських досліджень. Наявність серйозних робіт з історіографії філософських проблем сприяє визначенню ступеня новизни наукових рішень, що пропонуються, їх оригінальності та обґрунтованості. Високий історіографічний рівень філософських досліджень багато в чому виключає можливість невиявлення випадків недостатньої професійної кваліфікації, а то й некомпетентності, підміни наукової творчості простим переказом існуючих точок зору, який означає ніщо інше, як паразитування на дійсно наукових працях з філософії [4, с. 102—103].

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений. М., Политиздат, 1956.
2. Багалей. Русская историография, Харьков, 1911. 462 с.
3. Бану И. Историологии философии. — «Философские науки», 1968, № 5, с. 145—152.
4. «Вопросы философии», 1974, № 5 с. 101—104.
5. Емельянов Б. В. К вопросу об источнике введении истории философии «Вестник Ленингр. ун-та. Серия Экономика, философия, право», вып. 3. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1968, с. 122—124.
6. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. М., «Наука», 1973. 464 с.
7. «Литературная газета», 1 мая 1972 г.
8. Новиков А. И. Предмет и задачи историографии философии. — «Вопросы философии», 1964, № 3, с. 129—139.
9. Петряев К. Д. Вопросы методологии исторической науки. Киев, «Наукова думка», 1971. 163 с.
10. Сахаров А. М. О некоторых вопросах историографических исследований. — «Вестник Моск. ун-та, серия История», № 10, М., Изд-во Моск. ун-та, 1973, с. 19—34.

В. С. БАКІРОВ, О. О. ЯКУБА, докт. філос. наук.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ВИРОБНИЧИЙ КОЛЕКТИВ ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

На XXV з'їзді КПРС вказувалося, що партія приділяє велику увагу зміцненню громадської дисципліни, додержанню всіма громадянами їх обов'язків перед суспільством («Радянська Україна», 1976, 25 лютого). Важливе місце у цій роботі займають трудові колективи. У розвинутому соціалістичному суспільстві їх роль в регулюванні поведінки людей, вихованні нової людини невинно зростає.

Соціалістичний трудовий колектив — це не тільки виробничий, але й дуже важливий соціальний, політичний і духовний осередок життя суспільства.

Ефективність діяльності виробничого колективу як суб'єкта суспільних відносин значною мірою залежить від рівня розвитку системи соціального контролю, тобто діючої системи ціннісно-нормативних форм і соціальних інститутів, через яку проводиться цілеспрямований вплив на поведінку людей. Функції соціального контролю у виробничому колективі не зводяться до включення людини в трудовий процес, підпорядкування його діяльності вузько спеціалізованим виробничим завданням. Такий колектив забезпечує залучення своїх членів до суспільної, політичної, духовної діяльності. Він є сферою найрізноманітнішого прикладання творчих здібностей людини, задоволення її численних потреб.

Найважливішою формою соціального контролю є соціальні норми колективу, зокрема, правові норми, що регулюють виконання своїх функцій всіма членами колективу. Останнім часом поряд з посадовими інструкціями та іншими правовими нормами все більшу роль у визначенні соціальних функцій і методів їх здійснення відіграють норми моралі, норми громадських організацій.

Широкого розповсюдження здобули рекомендації та положення для керівників і певних категорій працюючих. Так, на київському заводі «Буддормаш» наказом директора було введено «Рекомендації для керівника по поведінці та взаємовідносинам з підлеглими», які у правовій формі закріплювали високоморальні принципи відносин між членами колективу і стимулювали їх поведінку. В наказі підкреслювалося, що в атестаціях при переміщенні на вищі посади завжди слід враховувати, наскільки даний керівник застосовує вказані «Рекомендації», що вимагають уважного, чуйного, спокійного ставлення до підлеглих, їх своєчасного заохочення, вміння правильно розподілити завдання і т. д.

Виробничий колектив є одним з суб'єктів нормотворчості, важливим джерелом соціальних нормативів, що організують поведінку працівника у всіх сферах внутріколективних відносин — виробничих, економічних, соціальних, адміністративно-правових, суспільно-політичних, культурно-масових та ін.

Важливою умовою ефективного функціонування нормативних систем колективу є їх несуперечливість, погодженість і взаємодія. Звідси випливає необхідність серйозної роботи по раціоналізації та удосконаленню діючих в колективі форм нормативного вираження поведінки. Симптомом практичної потреби в цьому можуть бути розширені пошуки регламентації не тільки технічної взаємодії, але й соціальної за допомогою різних «соціальних кодексів». Підприємства, колективу¹.

Визначення і удосконалення норм колективної діяльності само по собі ще не розв'язує завдання приведення поведінки людей у відповідність з суспільними інтересами. Механізми соціального контролю детермінують людську поведінку не тільки з боку відповідних аспектів його змісту, але й в плані конкретного способу реалізації особою своїх соціальних функцій, вимог, своїх соціальних ролей, оскільки «особистість характеризується не тільки тим, що вона робить, а й тим, як вона це робить» [2, с. 474]. Такі характеристики соціальної поведінки, як нормативний конформізм або свідоме й вільне додержання суспільних настанов, творче або консервативне ставлення до реальності, активність або пасивність формуються під впливом цілої системи спеціальних інститутів: державні й промислові організації, ідеологічні заклади, інститути соціалізації тощо. Соціалістичний виробничий колектив займає одно з центральних місць у системі цих інститутів, спонукає особу до морально позитивного ставлення до колективних інтересів, виробляє в неї сукупність моральних якостей, що повністю від-

¹ Слід зауважити, що дана форма нормотворчості не може задовольнити потреби практики. Широкий розвиток суспільно-політичної активності трудящих викликав ряд нових форм суспільного зв'язку в колективі, нових видів громадських організацій, що ускладнило відповідні сфери життєдіяльності колективів. Назріла необхідність правової регламентації цієї галузі внутріколективних відносин, зокрема, створення типових положень про окремі самодіяльні організації, положення про систему заводських організацій, правової регламентації процедури розгляду й вирішення колективом тих чи інших питань.

повідать духовним характеристикам нашого суспільства. Регулювання поведінки в цьому напрямку (зближення структур індивідуальних, колективних і суспільних цінностей) відіграє велику роль у вирішенні виробничих завдань, що стоять перед колективом, особливо коли врахувати постійне підвищення рівня автоматизації та механізації виробництва, насичення праці елементами творчості. За цих умов знижується ефективність «зовнішнього» контролю за робітником і, навпаки, зростає значення самоконтролю, свідомого співвіднесення своїх дій із завданнями, що стоять перед колективом і суспільством. Результати конкретного соціологічного дослідження на ряді підприємств Харкова свідчать про наявність прямого зв'язку між ступенем інтерналізації таких моральних за своєю природою цінностей, як «випуск продукції тільки відмінної якості», «участь у раціоналізаторстві» та ін. з відповідними показниками трудової і громадської активності колективу. Найважливішим механізмом соціального контролю є, таким чином, перетворення норм і цінностей, що виражають інтереси колективу, в основу поведінки його членів, тобто процеси соціалізації та виховання. Зміст цих процесів у колективі не може обмежуватися тільки введенням робітника в коло його функціонально-ролевих обов'язків, він повинен також передбачати ідейно-моральний вплив на його свідомість. Цей аспект соціального контролю в колективі, як і функція нормотворчості, реалізується через діяльність характерних для даної форми соціальної організації інститутів (адміністрація і система громадських організацій), що створюють специфічні організаційні форми свого функціонування (технічні ради, ради майстрів, бюро громадського нормування, різні комісії та ін). У формуванні відповідних політичних, моральних, суспільних якостей працівника роль та можливість громадських організацій колективу дуже великі. Під їх контролем знаходяться система партійної і комсомольської освіти, засоби масової пропаганди і наочної агітації, політичні інформації тощо. Всі ці засоби, коли користуватися ними вміло, а також індивідуальна виховна робота (перспективним тут є рух майстрів-наставників) дозволяють піднести рівень інтересів працівників до інтересу колективу в цілому, перетворити норми й принципи комуністичної моралі в їх особисті переконання. Творча праця, ініціативність, колективізм — ці високі моральні принципи впливають на людину тільки в ідейній єдності з всією системою принципів комуністичного світогляду. Тому управління процесами ціннісної орієнтації у колективі невідривне від діяльності його парторганізації. За допомогою різноманітних, перевіре-них практикою засобів і методів вона доводить до свідомості кожного працівника зміст політики партії, значення конкретних завдань, що стоять перед колективом у світлі її рішень, координує роботу масових організацій колективу, контролює діяльність адміністрації.

Однією з тенденцій розвитку соціального контролю в соціалістичному суспільстві є підвищення ролі методів переконання, різних форм громадського впливу на поведінку людей. У цих умовах

значення громадських організацій колективу в системі народного контролю значно зростає. Треба особливо вказати на високу ефективність в реалізації соціального контролю таких організаційних форм участі громадськості в управлінні виробництвом, як загальні робітничі збори¹, постійно діючі виробничі наради, органи народного контролю, ради робітничої честі та ін. Різнобічна, широка діяльність цих органів колективу не тільки посилює ціннісно-орієнтаційну інтеграцію колективу, але й, що особливо важливо, формує високу трудову й суспільно-політичну активність. Як ефективна форма залучення трудящих до управління виробництвом, справами колективу і суспільства в цілому, ці органи виробляють у людей відповідні потреби і навички, підвищують їх ідейну зрілість, поглиблюють соціальну відповідальність.

Своєрідно виявляються у виробничому колективі процеси стимулювання, що є важливим механізмом соціального контролю. Стимулювання активності людини ще недосить глибоко досліджено в соціологічній літературі, тоді як, за правильним зауваженням В. Г. Афанасєва, це «не тільки і не стільки економічна проблема, скільки соціальна, бо мова йде тут про стимулювання трудової, соціальної за своєю природою діяльності людей, про задоволення соціальних за своєю суттю потреб» [6, с. 365]. Стимулююче значення має усвідомлювана суб'єктом ситуація, що містить в собі можливості задоволення яких-небудь потреб, поліпшення або погіршення порядку їх задоволення. Вся система соціальної поведінки невіддільна від її стимулів і управління цією поведінкою передбачає ефективне використання наявних у розпорядженні колективу, а також створення нових стимулюючих ситуацій, що сприяють соціально корисній мотивації поведінки членів колективу.

Важливою умовою ефективного стимулювання праці в колективі є усвідомлення кожним його членом структури й особливостей стимулюючих факторів. Ця умова, однак, на практиці подекуди не додержується. За даними анкетного опиту на підприємствах Харкова, проведеного в 1969 р., 36% опитаних відповіли, що не знають діючого положення про умови преміювання, 46% підкреслили, що знають це положення приблизно і тільки 17,5% підтвердили, що знають його добре. Працівники не завжди усвідомлюють також структуру інших стимулюючих факторів. Таким, наприклад, є прямий зв'язок між високим рівнем трудової дисципліни і можливостями більш повного задоволення матеріальних та духовних потреб членів колективу. Проте анкетний опит, проведений на восьми підприємствах Уралу, показав, що значна частина опитаних не бачить особистої матеріальної і моральної заінтересованості у зміцненні трудової дисципліни [5, с. 115]. Це значить, що боротьба за створення обстановки нетерпимості до порушників трудової дисципліни, за високий рівень останньої не є стимулом для цих пра-

¹ Анкетування близько 4 тис. робітників у 25 цехах п'яти заводів Харкова в 1969 р. показало, що більше половини опитаних вважають робітничі збори найефективнішою формою залучення трудящих до управління виробництвом.

цівників. Треба більше інформувати колектив про взаємозв'язок між трудовою дисципліною, ефективною виробничою діяльністю і збільшенням доходів підприємства, які витрачаються на задоволення соціально-побутових, культурних та ін. потреб його членів.

Стимулювання соціальної поведінки також зв'язане з використанням системи санкцій, відповідних позитивних чи негативних реакцій колективу на поведінку його членів. Поряд з санкціями економічного характеру дуже ефективними в цьому відношенні є духовні, моральні санкції. Ці санкції або ущемлюють моральні потреби особи, підкреслюючи її душевну неспроможність, руйнуючи тим самим відкриту раніше ситуацію морального задоволення, або, навпаки, посилюють моральну задоволеність людини результатами своєї праці, посилюють почуття гордості, власної гідності, закріплене високою громадською оцінкою. Діалектика переконання і примусу в нашому суспільстві, зближення правових і моральних начал в управлінні виробництвом об'єктивно обумовлюють зростання ефективності заходів громадського впливу на протипагу заходам впливу адміністративного, дисциплінарного.

Отже, удосконалення процесів стимулювання соціально-корисної поведінки в колективі також тісно зв'язане з науково обгрунтованим конструюванням ефективних стимулюючих ситуацій, заснованих на виробленні та застосуванні чітких, конкретних, наочних критеріїв, які забезпечують пряму залежність між працею і винагородою, на врахуванні особливостей колективу, його соціально-демографічної структури, структури потреб його працівників, яка повинна бути об'єктом цілеспрямованого впливу з боку адміністрації та громадських організацій колективу.

Організація ефективного стимулювання також невіддільна від обгрунтованого застосування реальних санкцій. Чим більше їх система збігається з сподіваннями працівників, з їх оцінкою і дійсною реакцією, тим ефективніше вони функціонуватимуть. На жаль, ця закономірність інколи не враховується у практиці соціального контролю. Керівники підприємств досить часто застосовують лише невелику (причому не найбільш ефективну) частину наявних в їхньому розпорядженні санкцій, оцінка дієвості тих чи інших санкцій керівниками і підлеглими не завжди збігається. Наприклад, дослідження на одному з промислових підприємств показало, що майстри вважають найефективнішим заходом позбавлення премії, а для 76% опитаних робітників таким засобом є розгляд на товариському суді [7, с. 41]. Дослідження ефективності заходів дисциплінарного і громадського впливу на порушників трудової дисципліни свідчить, що останній є більш результативним, бо йому віддали перевагу більшість опитаних. Разом з тим практика стимулювання ще не завжди характеризується відповідним співвідношенням цих видів санкцій.

Розглянуті вище механізми соціального контролю функціонують у колективі не тільки на основі його формальних структур, але й значною мірою відображують своєрідність його неформальної організації: норм і цінностей, що формуються у процесі неформалі-

зованого спілкування, установок та орієнтацій неформальних лідерів, впливу малих груп, неформальних емоційних санкцій і т. д. Не маючи змоги докладно охарактеризувати особливості неформальних механізмів соціального контролю виробничого колективу, зупинимося тільки на регулятивних властивостях його соціально-психологічного клімату, під яким розуміється сукупність позбавлених якої-небудь формальної визначеності типових рис соціально-психологічного життя колективу, його стійких емоційних і моральних особливостей. Стан соціально-психологічного клімату іноді пов'язують тільки з рівнем симпатій та антипатій, що визначають ефективність взаємодії членів колективу, їх спільної діяльності. Однак тут випускається з поля уваги такий бік соціально-психологічного клімату, як переважання у колективній свідомості відповідних стереотипів сприйняття, оцінки та вирішення соціальних проблем, установок. Психологічний клімат колективу в цьому плані має нормативно-санкціонуючий характер, що визначає конкретний спосіб інтерпретації і виконання соціальних норм. Зв'язок між станом соціально-психологічного клімату і показниками діяльності колективу підтверджується емпірично, в тому числі результатами порівняльного вивчення 51 первинного виробничого колективу Харківського турбінного заводу (1972—1974 рр.), в яких зафіксовано прямий, безпосередній зв'язок між станом соціально-психологічного клімату та ефективністю діяльності колективу.

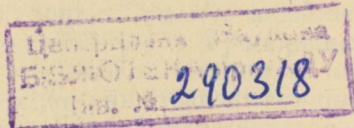
Більш високий рівень соціально-психологічного клімату обумовлює і більш високий рівень суспільно-політичної активності. Типологічний аналіз первинних колективів за рівнем суспільно-політичної активності показав, що в бригадах, дільницях з високим рівнем цієї активності менше конфліктів, більша задоволеність відносинами в колективі та роботою в цілому, стійка емоційна реакція колективу на важливі події, високий рівень засвоєння норм, традицій суспільства, колективу.

Система соціального контролю виробничого колективу складається і функціонує згідно з завданнями та особливостями пануючої в суспільстві системи соціальних відносин. Процеси соціального контролю у соціалістичному виробничому колективі слід розглядати як необхідну ланку складної багаторівневої системи соціального контролю нашого суспільства в цілому, підпорядкованого його загальним принципом і завданням [4, с. 14]. Соціальні норми і цінності, що характеризують свідомість колективу, є вираженням і формою реалізації відповідних ідеологічних норм соціалізму, похідних від техніко-економічних, соціальних і політичних нормативів, за допомогою яких соціалістичне суспільство регламентує діяльність своїх виробничих об'єднань. Процеси соціалізації, виховання у соціалістичному виробничому колективі позбавлені класово-утилітарного характеру, вони орієнтовані на формування гармонійної, всебічно розвинутої особи, на якомога повніше розкриття її здібностей і задатків. Ці процеси відображають таку об'єктивну тенденцію соціалістичного розвитку, як все більше злиття громадських

і особистих, формальних і неформальних цілей та інтересів. Тут виявляється один з характерних моментів становлення і життєдіяльності соціалізму—поглиблення справді колективістських начал у відносинах між людьми, бо саме справжня колективність ставить під контроль умови вільного руху і розвитку індивідів, умови, які досі перебували під владою випадку і протистояли окремим індивідам як щось самотійне [1, с. 76].

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Німецька ідеологія. — Твори, т. 3, с. 7—521.
2. Енгельс Ф. Фердинанду Лассалю, 18 травня 1859 року. — Твори, т. 29, с. 472—478.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
4. Буйвол Б. А. Социальный контроль и его воздействие на поведение личности. Автореф. канд. дисс. Киев, 1973. 20 с.
5. Духовный мир советского рабочего. (Опыт конкретно-социологического исследования). Под ред. М. Т. Иовчука и Л. Н. Когана. М., «Мысль», 1972. 439 с.
6. Проблемы научной организации управления социалистической промышленностью (по материалам Второй Всесоюзной научно-технической конференции). Под ред. Д. М. Гвишиани, С. Е. Каменицера, М., «Экономика», 1974. 751 с.
7. Руководитель коллектива (социологический анализ первичного производственного коллектива и деятельности его руководителя). М., Политиздат, 1974. 127 с.

З М І С Т

Гавриш К. Г. Про філософське значення природничонаукових відкриттів XIX ст.	3
Бондаренко Л. І. До проблеми періодизації генезису свідомості	7
Тягло А. В., Цехмістро І. З. Відносно діалектики еволюції поглядів на природу ефіру	14
Шкода В. В. Поняття ентропії і логіка	21
Левченко Є. В. Про співвідношення категорій соціального передбачення і відповідальності	25
Чесалін В. М. Про регулятивну функцію політики при соціалізмі	29
Писаренко В. І. Визначення цільових функцій соціального розвитку і соціального планування	34
Дідур І. А. Деякі особливості формування політичної свідомості	39
Дениско Л. М. Функції світогляду особи соціалістичного суспільства	41
Кумака О. М. Особливості організації усної пропаганди серед робітничої молоді в умовах науково-технічної революції	45
Коновалов С. М., Лозовой В. О., Правоторов В. О. Деякі питання удосконалення процесу самовиховання студентів	52
Ковальова В. О. Г. В. Гегель про філософію як форму наукового пізнання	58
Нестеренко Ю. Л. Відношення людини до природи у Фейербаха і класиків марксизму	62
Мамалуй О. О., Алексеєнко А. П. Щодо специфіки історіографічних досліджень у філософії	69
Бакіров В. С., Якуба О. О. Соціалістичний виробничий колектив як інститут соціального контролю	74

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 143

Некоторые вопросы методологии научного познания

(на украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»

Издательство при Харьковском государственном университете

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Обкладинка художника *С. А. Павлова*

Художній редактор *А. С. Романова*

Технічний редактор *Г. П. Александрова*

Коректор *Л. П. Пипенко*

Передано до складання 14/X 1975 р. Підписано до друку 15/VI 1976 р. Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 2. Умовн. друк. арк. 5. Обл.-вид. арк. 6. Тираж 1000. Зам. 2535. БЦ 20086. Ціна 36 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа»
при Харківському державному університеті.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.